

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ

ਡਾ. ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ

ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਪੰਜਾਬੀ,

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ, ਰੋਪੜ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਬਹੁਪੱਖੀ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ, ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਧਰਮਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਖਿੱਤਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਅਥਾਹ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੱਬੀ ਬੋਲਾਂ ਨੇ ਪੱਥਰ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਝੁਕਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮ ਅੱਗੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਸਿੱਧ ਪੁਰਖ ਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਕੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਰਹਿਬਰ ਤੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਜਗਣ ਵਾਲਾ ਅਜਿਹਾ ਦੀਵਾ ਕਿਹਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਰਕਤ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਸ਼੍ਰਿਸਟੀ ਪਾਰ ਲੰਘ ਰਹੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਸਮੁੱਚੇ ਜਗਤ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰਾ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੱਧਕਾਲ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਅੰਦਰ ਨਵੇਂ ਮੁੱਲਾਂ ਅਤੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਵਚਨ ਉਸਾਰਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਦੁੱਖਾਂ- ਪਾਪਾਂ, ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ ਅਤੇ ਉਚ-ਨੀਚ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤਾ। ਜਗਤ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਆਪੀ ਤੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਿੱਤੀ, ਉਸਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਕਿਰਤ ਕਰਨ, ਨਾਮ ਜਪਣ ਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣ ਦੇ ਸਿਧਾਤਾਂ ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਇੰਨੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸੀ ਕਿ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵੀ ਨਿਰੰਤਰ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦੀ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਇਕ ਸਫਲ ਜੀਵਨ ਦੀ ਜਾਚ ਦੱਸੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਪੰਜੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਦਮਨ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ 'ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ' ਅੰਦਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਲੋਭ ਲਾਲਚ ਤੇ ਉਪਰ ਉੱਠਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਪਦਾਰਥ ਵੀ ਲਾਲਚੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਵੀ ਉਸ ਦਾ ਲਾਲਚ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ:-

ਭੁਖਿਆ ਭੁਖ ਨ ਉਤਰੀ ਜੇ ਬੰਨਾ ਪੁਰੀਆ ਭਾਰ॥¹

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਦੁਨਿਆਵੀ ਕੰਮਾਂ ਅਤੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਅਮੀਰੀ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਅਮੀਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਤਾਂ ਹਉਮੈਂ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਸਨੂੰ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਰੋਗ ਆਖਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਦਾ ਇਕੋ-ਇਕ ਸਾਧਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੈ:

ਹਉਮੈ ਏਹਾ ਜਾਤਿ ਹੈ, ਹਉਮੈ ਕਰਮ ਕਮਾਹਿ॥

ਹਉਮੈ ਵੇਈ ਬੰਧਨਾ, ਫਿਰ ਫਿਰ ਜੇਤੀ ਧਾਰਿ॥

ਹਉਮੈ ਕਿਥਹੁ ਉਪਜੈ, ਕਿਤੁ ਸੰਜਮਿ ਇਹ ਜਾਹਿ॥

ਹਉਮੈ ਏਹੇ ਹੁਕਮੁ ਹੈ, ਪਇਐ ਕਿਰਤਿ ਫਿਰਾਹਿ॥

ਹਉਮੈ ਦੀਰਘ ਰੋਗੁ ਹੈ, ਦਾਰੂ ਭੀ ਇਸੁ ਮਾਹਿ॥

ਕਿਰਪਾ ਕਰੇ ਜੇ ਆਪਣੀ, ਤਾਂ ਗੁਰ ਕਾ ਸ਼ਬਦ ਕਮਾਹਿ॥²

ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਹਉਮੈਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਵਾਰ ਵਾਰ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੇ ਚੱਕਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਹਉਮੈਂ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਮਨੋਰਥ ਵੱਲ ਵੇਖਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ। ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾ ਮਿਲੇ, ਉਸਨੂੰ ਨਾਮ ਦੀ ਸੋਝੀ ਨਾ ਆਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਜੰਮਣ ਮਰਨ ਦੇ ਚੱਕਰਾਂ ਵਿਚ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਚੰਗੇ-ਮਾੜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸੋਝੀ ਵੀ ਹਉਮੈਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਉਮੈਂ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪੀ ਨਾਮ ਹੀ ਦੂਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਫਰਮਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਦਿਨ ਰਾਤ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਵਧਦੀਆਂ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਹੀ ਹਉਮੈਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ:

ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਅਹਿ ਨਿਸਿ

ਅਗਲੀ ਹਉਮੈ ਰੋਗੁ ਵਿਕਾਰੁ॥³

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹਉਮੈਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰੇ ਲਈ ਗੁਰੂ ਦੀ ਦਇਆ ਨਾਲ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਨੂੰ ਇਕੋ ਇਕ ਰਾਹ ਦੱਸਿਆ ਹੈ:

ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਸਲਾਹੀਐ॥

ਹਉਮੈ ਨਿਵਰੀ ਭਾਹਿ॥⁴

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣ ਤੇ ਬਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹਉਮੈ ਹੈ ਅਤੇ ਰੱਬ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿੱਚ ਰੋੜ੍ਹਾ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਮਨੁੱਖ ਵਿੱਚ ਹਉਮੈ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਮਿਹਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਸਮੁੱਚੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿੱਚ ਹੀ ਚਲਦੀ ਹੈ, ਹਉਮੈ ਵੀ ਉਸਦੇ ਹੁਕਮ ਅਧੀਨ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿੱਚ ਹੀ ਚਲਦੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਭਾਣੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਚਲਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ:

ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ ॥⁵

ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੇ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕਰੱਤਵ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਸਦਾਚਾਰਕ ਕਰਮ ਹਨ। ਨੇਕੀ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਅਧਿਆਤਮਕ ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ ਸਗੋਂ ਭਾਈਚਾਰਕ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ, ਸਰੱਬਤ ਦਾ ਭਲਾ ਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਆਦਿ ਵਿੱਚੋਂ ਨੈਤਿਕ ਭਾਵਨਾ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਮ ਜਪਣਾ, ਕਿਰਤ ਕਰਨਾ, ਵੰਡ ਛਕਣਾ ਆਦਿ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਆਤਮਿਕ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਸਤ, ਸੰਤੋਖ ਤੇ ਗਿਆਨ ਸਦਾਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨੈਤਿਕ ਗੁਣ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸੱਚ ਹੈ ਅਤੇ ਸਚਿਆਰ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨੈਤਿਕ ਗੁਣ ਤੇ ਬਿਨਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। 'ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ' ਅੰਦਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕੂੜ ਤੇ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਅਤੇ ਸਚਿਆਰਾ ਬਣਨ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਧੀਨ ਚੱਲਣ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਸੰਜਮ ਅਤੇ ਸੰਤੋਖ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੀ ਅਗਮ ਪ੍ਰਸੰਨ ਅਵਸਥਾ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਨੈਤਿਕਤਾ ਮਨੁੱਖ ਸੁਭਾ ਵਿੱਚ ਸੰਜਮ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਨੈਤਿਕਤਾ ਨੇ ਭੌਤਿਕ ਸੁੱਖਾਂ ਦੇ ਭੋਗ ਨੂੰ ਨਿੰਦਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰਕ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਨੂੰ ਸਮਾਨ ਸਮਝਣ ਵਾਲੀ ਬਿਰਤੀ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸੰਜਮ ਦੀ ਜੁਗਤੀ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਨਾਮ ਮਨੁੱਖ ਸੱਚ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ ਹੈ; ਸੰਜਮਾਂ ਦੀ ਜੁਗਤੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਪੰਜ ਇੰਦਰੀਆਂ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣਾ ਸਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਇੰਦਰੀਆਂ ਹਨ- ਵੇਖਣਾ, ਸੁਣਨਾ, ਦੇਖਣਾ, ਸੁੰਗਣਾ ਤੇ ਸਪਰਸ਼। ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦੁਨਿਆਵੀ ਮੋਹ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਸੰਜਮ ਭਰਪੂਰ ਵਰਤਾਰਾ ਭੁੱਖ ਤੇ ਲਾਲਸਾ ਨੂੰ ਘਟਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਭੁੱਖ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਚੱਲਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਚੋਰੀ, ਵੱਢੀ ਜਾਂ ਪਰਾਏ ਹੱਕ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਕੁਝ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਨਾਲ ਹੀ ਸਬਰ-ਸੰਤੋਖ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਉੱਚੀ ਮਤ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਅਤੇ ਸੰਤੋਖ ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਸੱਚ, ਸਰਮ, ਉੱਤਮ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਸਤਿ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ।⁶

ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਦੂਜਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵੀ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਸਦਾਚਾਰ ਅਤੇ ਦੁਰਾਚਾਰ ਦੇ ਗੁਣ ਔਗੁਣ ਪਰਸਪਰ ਇਕਮਿਕ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਮਨ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਇਆ ਹਉਮੈਂ ਦੀ ਨਵਿਰਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਤੇ ਛੁਟਕਾਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤਤਕਾਲੀਨ ਸਮਾਜ ਹਉਮੈਂ ਵਿਚ ਜਕੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸੰਸਾਰਕ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਸਭ ਕੰਮ ਅਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ 'ਗੁਰੂ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦੇ ਹਨ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਨਾ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ, ਛੂਤ-ਛਾਤ ਦਾ ਭਰਮ, ਉੱਚੇ-ਨੀਵੇਂ ਦੀ ਵੰਡ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਆਦਿ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਲੋਕ ਭਗਵੇਂ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨ ਕੇ, ਮੈਲਾਣੇ ਨੀਲੇ ਬਸਤਰ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਧੋਤੀ ਟਿੱਕਾ ਲਗਾ ਕੇ ਤੇ ਜੋਗੀ ਪਿੰਡੇ ਤੇ ਬਿਭੂਤਿ ਮਲ ਕੇ ਭੇਲੇ ਭਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਠੱਗਣ ਵਰਗੀਆਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਜ਼ੋਰਾਂ ਤੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਾਰੇ ਭੇਦ ਭਰਮ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਇਕ ਨਿਰਪੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ, ਜਿੱਥੇ ਕੋਈ ਉੱਚਾ-ਨੀਵਾਂ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਾਰੇ ਬਰਾਬਰ ਹਨ।

ਪ੍ਰੋ: ਕਿਸ਼ਨ ਅਨੁਸਾਰ:

ਨੁਕਸ ਉਸ ਵਕਤ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਆਚਰਨ, ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ, ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਹੰਕਾਰ ਦੂਸਰੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਮਾਤੀ ਅੰਗ ਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਾਮ ਆਦਿ ਔਗੁਣਾਂ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅੰਦਰ ਨਾਮ ਵਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੈਲ ਲਥ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਸਭ ਕੁਝ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।⁷

ਮੱਧਕਾਲੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਦੁਜੈਲਾ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਕੁਆਰਿਆਂ ਪਿਤਾ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਵਿਚ, ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਤੀ ਦੀ ਅਤੇ ਪਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਕੇਵਲ ਭੋਗ-ਵਿਲਾਸ ਦੀ ਵਸਤੂ ਸਮਝ ਕੇ ਉਸਦਾ ਅਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦਾ ਮਾਣ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਜਣਨੀ ਕਹਿ ਕੇ ਸਤਿਕਾਰਿਆ।

ਭੰਡਿ ਜੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਨਿੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਮੰਗਣੁ ਵੀਆਹੁ॥

ਭੰਡਹੁ ਹੋਵੈ ਦੇਸਤੀ ਭੰਡਹੁ ਚਲੇ ਰਾਹੁ॥

ਭੰਡ ਮੁਆ ਭੰਡੁ ਭਾਲੀਐ ਭੰਡਿ ਹੋਵੈ ਵੀਧਾਨੁ॥

ਸੇ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨੁ॥⁸

ਨੈਤਿਕਤਾ ਕੇਵਲ ਸਧਾਰਨ ਸੇਧ ਹੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਸਗੋਂ ਇਹ ਮਾਨਵ ਭਲਾਈ ਦਾ ਮੂਲ ਆਦਰਸ਼ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਸਮੂਹ ਜੀਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਜੋਗ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵੇਖਣ ਵਾਲੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਲੱਛਣ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ-ਮਨੁੱਖ ਵਿਚਕਾਰ ਰੰਗ, ਜਾਤ, ਧਰਮ, ਭਾਸ਼ਾ, ਕੌਮੀਅਤ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਭੇਦ ਕਰਨਾ ਭੁੱਲ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਨਿਮਰਤਾ ਤੇ ਮਿੱਠਤ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਲੀਮੀ ਭਾਵ ਨਿਮਰਤਾ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਸਭ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਨਿਮਰਤਾ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਹੀ 'ਸੇਵਾ' ਵਰਗੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਆਪੇ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉੱਠਣ ਅਤੇ ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਬਖਸ਼ਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਾ ਗਵਾ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਮ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਕੀਤੇ ਨੂੰ ਸਵਾਇ ਨਾਮ ਦੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮਿਟਾ ਸਕਦਾ। ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਚੰਗੇ ਤੇ ਮੰਦੇ ਕਰਮਾਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਸਤਿਕਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਜੀਵ ਮੁੜ ਕੇ ਜੰਮਣ-ਮਰਨ ਦੇ ਚੱਕਰਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਪਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਆਵਾਗਵਨ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਪੈਂਦੇ ਮਨੁੱਖ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਦੁੱਖ ਭੋਗਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣਾ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਇਕ ਪੁਰਖ ਤੇ ਸੱਚ ਮੰਨਦਿਆਂ

ਉਸ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਰਾਹ ਨਾਮ ਤੇ ਸਿਮਰਨ ਨੂੰ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਕਰਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਚੱਲਦੀ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਹੁਕਮ ਰੂਪੀ ਨਕੇਲ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੰਤ੍ਰਿਤ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਕਣ-ਕਣ ਵਿਚ ਉਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਵਾਸਾ ਹੈ। ਹਰ ਇੱਕ ਜੀਵ ਉੱਤੇ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਹੀ ਹਕੂਮਤ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਲੀਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੱਚ ਨਾਲੋਂ ਵਿਯੋਗੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸੱਚ ਨਾਲ ਸੰਯੋਗ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਰਾਸਤਾ ਹੁਕਮ ਵਿੱਚ ਚੱਲਣ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੀ ਲੀਲਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪਣੀ ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਦੇ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸਿਰਜਣਾ ਨੂੰ ਬੜੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਸੰਭਾਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਗਤ ਇਕ ਹਕੀਕਤ ਹੈ, ਸਚਾਈ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਇਕ ਸਰਵ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਸਚਾਈ ਹੈ ਜੋ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਾਰ ਤੇ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਹੁਕਮ ਦੀ ਹੀ ਖੇਡ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵ ਇੱਕ ਜਨਮ ਦੀ ਖੇਡ ਮੁਕਾ ਕੇ ਤੁਰ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਜਨਮ ਦੀ ਖੇਡ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪ ਹੀ ਰਚਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਅੰਧੇਰੇ ਦਾ ਵਾਸੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅੰਧੇਰੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਗੁਰੂ ਸ਼ਰਨ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕਮਾਈ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਹਉਮੈ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਬੰਧਨਾਂ, ਰੋਗਾਂ ਤੇ ਦੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਦੇਖਣ ਸੁਣਨ ਜਾਂ ਜਾਣਨ ਨਾਲ ਨਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਸਗੋਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਨਾਮ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਨਸਾਨ ਹੀ ਸਫਲ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪਾਂਧੀ ਹੈ ਜੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਜੁੜਦਾ ਹੈ। ਵਿਕਾਰਾਂ ਪਿੱਛੇ ਭਟਕਦੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਰਾਹ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਾਮ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਗਿਆਨ ਹੈ ਜੋ ਹਉਮੈ ਤੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਬੰਧਨ ਖਤਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਮ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਵੱਸਣ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਨਾਮ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਉਹ ਦੁਨਿਆਵੀ ਮਾਇਆ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਲਾਲਚ ਵਸ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬੇਮੁੱਖ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਲਟੇ ਪਾਸੇ ਤੁਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਹੀ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਵਸੀਲਾ ਹੈ ਜੋ ਜੀਵ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਇਕ ਰੂਪ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਲ

ਜੁੜਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਸਿੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਰੱਬ, ਸਮਾਜ ਤੇ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀ ਸੋਝੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਚਰਚਾ ਨੂੰ ਸਮੇਟਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਰੱਬ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਭਾਵ ਉਸ ਦਾ ਭਾਣਾ ਮੰਨਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨਾ ਵਿਅਰਥ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰੱਬ ਦੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਰਾਜ਼ੀ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਹੀ ਸਭ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖੀ ਚਰਿੱਤਰ ਨੂੰ ਸਦਭਾਵਨਾ ਵਾਲੇ ਨੈਤਿਕ ਗੁਣ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਜਗਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਮੰਗਣ ਦਾ ਮੂਲ ਆਦਰਸ਼ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨੇਕ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 1.
2. ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਡਾ.ਰਘਬੀਰ ਬੈਂਸ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ 88.
3. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 20.
4. ਉਹੀ.
5. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1.
6. ਜਸਵਿੰਦਰ ਕੋਰ ਢਿੱਲੋਂ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਕੀਮਤ-ਮੀਮਾਂਸਾ, ਪੰਨਾ 125.
7. ਪ੍ਰੋ. ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸੱਚ, ਪੰਨਾ 42.
8. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ 473.